“O‘ZBEK MILLIY CHOLG‘U SOZLARI TARIXIGA BIR NAZAR VA O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI TIZIMIDA QASHQAR RUBOBINING TUTGAN O‘RNI

Z.D.Xomidov
Guliston davlat universiteti dotsenti v.b.
Zokirjonxamidov03@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek milliy cholg’u sozlari tarixi va o‘zbek xalq cholg’ularidan qashqar rubobining tutgan o‘rni, madaniy merosi musiqiy cholg'ularga boy va ularning har biri uzoq o‘tmish, tarkibiy rivojlanish va texnikaviy takomillashish jarayonidan o‘tganligi bilan alohida ahamiyat kasb etishi haqida

Kalit so ‘zlar: O ‘zbek milliy cholg ‘u sozlari, ijodiy mahorat, nafosat, badiiy did, fikrlash darajasi, tarix, san’atshunoslik.

Hozirgi kunda yani O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan musiqiy ta’lim tizimini yanada takomillaslitirilishiga qaratilgan qarorlar hamda farmoyishlar mamlakatimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodning ma’naviy olami va madaniy saviyasi yuksaltirish yoshlarimizning milliy va jahon musiqa madaniyatining

yuksak namunalaridan keng bahramand bo‘lishi uchun zarur shart- sharoitlar yaratish va shu asosida musiqiy ta’limni yanada rivojlantirish, bu borada kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshiriladigan vazifalar ko‘rsatilgan. Musiqa san’ati borasida amalga oshirilayotgan xayrli ishlar bolalarda kuy-qo‘shiqqa, san’atga, milliy cholg’ularimizga muhabbat uyg'otib, ularda cholg'uchilik ijrochilik kabi bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi, shuningdek musiqa san’ati asosida o‘quvchi shaxsining ma’naviy, ahloqiy madaniyatini, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirib, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o‘stiradi, fikrlash darajasini kengaytiradi va navqiron avlodimizning yuksak ma’naviyat ruhida kamol topishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan xalq cholg'ularida jahon mumtoz musiqa merosining ijro etilishi o‘zbek sozandasining bilim va tafakkuri, dunyoqarashini kengaytiradi. Uning ijro mahoratini keng ko‘lamli va yuqori darajada bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Xalqning musiqiy madaniyati yuksalib borgani sari cholg'u asboblari ham asta-sekin boyib borishi hammaga ma’lum albatta: ayrim sozlar konstruksiyasi tufayli asrlar davomida saqlanib kelgan va bizgacha «ibtidoiy» ko‘rinishida qisman yetib kelgan bo‘lsa, boshqalari davrning yuksak talablariga javoban takomillashgan. Milliy cholg'u asboblaridagi ushbu ijrochilik san’ati asrlar davomida rivojlanib, bir ijrochidan boshqasiga og'zaki o‘tib, ustoz shogird an’analari bo‘yicha bizgacha yetib kelgani, milliy cholg'u asboblarida ijrochilik san’ati rivojlanishi bilan barobar cholg'u asboblarini yasash san’ati ham rivojlanib, ustozdan shogirdga o‘tib kelgani ham milliy cholg'u asboblarining mumtoz shakllari qaror topishiga ta’sir ko‘rsatgan [1; 15-b.].

Milliy cholg‘u asboblari, ayniqsa, XX asming 20-30 yillarida jadal takomillashdi. Bu hodisa O‘zbekistonda ikki yo‘naushda yuz berdi.

Birinchi yo‘nalish: xalq cholg‘u asboblari ustalari amalga oshirishgan. “Konstruktorlarning fikri-zikri cholg‘u asbobining tovush sifatlarini yaxshilash va kuchaytirishga qaratilgan, bunda tovushqator, shuningdek, torlaming joylashuvi, parda bog‘lamlari,singari ayrim odatiy konstruktiv xususiyatlar mutlaqo daxlsiz saqlab qolgan”. Xalq ustalari og‘zaki an’anadagi kuylarni ijro etish uchun milliy cholg‘u asboblarini shu tariqa takomillashtirishgan.

Ikkinchi yo‘nalish - milliy cholg'u asboblarini «xromatik temperatsiya» yo‘lidan takomillashtirish fikridir. Bu yo‘nalish yozma an’anadagi kuylarni ijro etish uchun xalq cholg'u asboblarini ilmiy asosda takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot tajriba laboratoriyasida amalga oshirilgan.Tajriba laboratoriyasi mayjud bo‘lgan yillarda bu yerda milliy sozlardan 14 dan ziyod turi takomillashtirildi hamda ular negizida butun-butun guruhlarni tashkil qiluvchi 50 dan ziyod yangi sozlar yaratildi,

ularning ko‘plari turdosh sozlar hisoblanadi.Tajriba laboratoriyasi chizmalari bo‘yicha fabrikada tayyorlangan takomillashtirilgan cholg‘u asboblaridan respublikamizda ham, undan tashqarida ham professional musiqa ixtisoslashtirilgan san’at maktablarida va umumiy o‘rta ta’lim maktablaida, maxsus o‘quv yurtlarida, badiiy havaskorlik jamoalarida amalda foydalanildi.

O‘zbek madaniy merosi musiqiy cholg'ularga boy va ularning har biri uzoq o‘tmish, tarkibiy rivojlanish va texnikaviy takomillashish jarayonidan o‘tganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ijro mezonlariga ko‘ra o‘zbek xalq cholg'ulari ikki guruhga bo‘linadi:

Birinchi guruhga: barcha an'anaviy xalq cholg'ulari kiradi.

Ikkinchi guruhga: XX asr madaniy rivoji bilan bog‘liq bo‘lib takomillashgan, ya'ni qayta ishlangan (rekonstruksiya qilingan) cholg'ular kiradi.[2; 11-b.].

An'anaviy xalq cholg'ulari tarkibidan joy olgan cholg'u sozlar jumladan, tanbur, dutor, sato, rubob, ud, nay, surnay, qo‘shnay, karnay, g‘ijjak, chang, qonun, doyra, nog‘oralardir. Xalq ijodiyotida qo‘llaniladigan sozlarga changqo‘biz, sibizg'i, safoil kiradi. Qayta ishlangan cholg'u asboblariga rubob, g‘ijjak, dutor va chang sozlarining musiqaning saprano, alt, tenor, bas ovozlar mezonlariga ko‘ra qayta ishlangan namunalari kiradi. An'anaviy cholg'u ijrochiligi azaldan xalq ijro amaliyotida shakllanib, ulardan turli ko‘rinish va tarkiblar asosida foydalanish an'ana bo‘lib kelgan. Avvalo an'anaviy cholg'ularning har biri yuqori professional darajadagi individuallik xususiyatiga ega. Xalq ijrochilik amaliyotida shunga mos ijro imkoniyatlari, sharoitlar va ijro uslublari yuzaga kelgan. Ko‘p asrlik ijrochilik amaliyoti esa cholg'ularni guruh bo‘lib ijro etilishini ham taqozo etgan. Shunga binoan cholg'ular sozandalar tomonidan bir-birlariga mos o‘z turlari va ovoz imkoniyatlari doirasida guruhiy tarkiblar tuzilib amaliyotda qo‘llanilib kelingan.

Musiqiy cholg'ularning ta'rifi ya'ni shakl-tuzilishlari tarkibiy jihatlari, nomlari, ijrochilari bilan bog'liq ma'lumotlar, asosan o‘rta asrlardan boshlab badiiy adabiyot asarlari hamda musiqiy risolalarida yoritila boshlanadi. Demak, o‘rta asrlarga kelib qadimdan shakllanib takomillashib kelgan xalq musiqiy cholg'ulari ijrochilik amaliyotida o‘z o‘rnini topgan. Shu bilan birga nafaqat xalq, balki olimlarning e'tiborini ham qozongan. Bu jarayonni O.Matyoqubov «Maqomot» kitobida quyidagicha bayon etadi: «Cholg'ularga bunday atroflicha qiziqishlar zamirida musiqiy asboblar ijrochilik faoliyatini ob'ektiv aks ettirishdir, degan ilmiy tushuncha yotadi. Forobiy ta'biri bilan aytganda, cholg'u asboblarining shakllanishi, avvalo, amaliyotda yuzaga keladi. Ularning tembr-akustik xususiyatlari parda va tovushqatorlari bevosita ijro jarayonida shakllanadi va takomillashdi. [3; 53-b.].

Xalq cholg`ularini o`rganish bo`yicha ma‘lumotlar yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o`z aksini topgan. Shuningdek, V.Belyaevning “O`zbekiston musiqa cholg`ular”, R.Gruberning “Musiqa madaniyati tarixi”, I.Rajabovning “Maqomlar masalasiga doir”, A.Karomatovning “O`zbek cholg`u musiqasi”, T.Vizgoning “O`rta Osiyo musiqa cholg`ulari”, A.Petrosyansning “Cholg`ushunoslik” A.Odilovning “O`zbek xalq cholg`ularida ijrochilik tarixi” o`quv qo`llanmasi A.Lutfullaev va T.Solomonovaning “O`zbek xalq musiqa cholg`ulari” o`quv-uslubiy qo`llanmasi A.Tashmatovaning “Musiqiy cholg`ular muzeyi katalogi” A.Lutfullaevning “O`zbek xalq cholg`ularida ijrochilik san‘ati tarixi” o`quv qo`llanmasi, S.Saidiyning “Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg`ular” nomli o`quv qo`llanmasi xalq cholg`ularini o`rganishga bag`ishlangan. Yuqoridagi qo ‘llanma va darsliklar bugungi kunda cholg ‘u ijrochiligi sohasini o‘rganishda qo ‘l kelmoqda.

O‘zbek xalq musiqa madaniyati ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, unda xalqning turmush tarzi, estetik qarashlari, urf-odatlari va ma’naviy qadriyatlari o‘zining yorqin ifodasini topgan. Ushbu madaniy merosning muhim tarkibiy qismlaridan biri xalq cholg‘u ijrochiligidir. O‘zbekistonda qadimdan torli, puflama, urma va zarbli cholg‘ularning turli namunalari shakllanib, avloddan avlodga o‘tib kelgan. Cholg‘ularning har biri o‘ziga xos tovush imkoniyatlari,ijro usullari va repertuariga ega. O‘zbek xalq cholg‘ulari qtorida torli cholg‘ular alohida o‘rin egallaydi. Rubob, tanbur, dutor, gijjak kabi cholg‘ular asrlar davomida xalq va professional musiqa amaliyotida faol qo‘llanib kelgan. Bu milliy cholg’ularning ayrimlari yakkanavozlik, ayrim cholg’ularimiz ansambl va jo‘rnavozlikda qo‘llanilib kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan qashqar rubobi o‘zining tembr xususiyatlari, texnik imkoniyatlari, diapazoni va ijro uslublarining rang-barangligi bilan o‘zbek cholg‘ulari ichida alohida o‘rin tutadi.

Qashqar rubobi o‘zbek va tojik xalqlarining musiqa amaliyotida nisbatan keyingi davrlarda professional ijrochilikning faol vositalaridan biriga aylangan bo‘lsada, uning nomi va shakllanish tarixi Markaziy Osiyo hamda Sharq xalqlarining qadimiy rubobchilik an’analari bilan uzviy bog‘liqdir. “Rubob” atamasi Sharq musiqa madaniyatida turli davrlarda va hududlarda turlicha tuzilishga ega bo‘lgan torli cholg‘ular sifatida qo‘llangan.[4.9.] Shu sababli tarixiy rubob bilan hozirgi qashqar rubobini aynan bir xil cholg‘u sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ularning o‘rtasidagi tarixiy-tipologik aloqalar, konstruktiv o‘zgarishlar va ijrochilik amaliyotidagi farqlarni hisobga olish zarur. Qashqar rubobining o‘zbek professional musiqa ijrochiligida avvalo, uning texnik va badiiy imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Cholg‘uda tezkor passajlar, turli zarblar, legato va boshqa ijro usullarini amalga oshirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, rubobning o‘ziga xos jarangdor va yorqin tembri kuylarning melodik mazmunini aniq ifodalashga xizmat qiladi.Hozirgi kunda qashqar rubobi cholg’usida chet el,tojik,qazoq,qirg’iz,turkman,rus kompozitorlarining asarlarini ijro etib kelishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nurmatov H. «O‘zbek xalq musiqasi» o‘qituvchi T.1998
2. Fayziev O. va Mirzaev U. «Rubob taronalari» T.1999
3. Matyoqubov O. «Maqomot». T. 2011
4. Nurmatov H Qashqar rubobi taronalari. T.G‘.G‘ulom nashriyoti1989.